

พิจิตรในปัจจุบัน

ปัจจุบันพิจิตรเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยและถือว่าเป็นจังหวัดทางภาคเหนือตอนใต้ของประเทศไทย คืออยู่เหนือจังหวัดนครสวรรค์ และอยู่ใต้จังหวัดพิษณุโลก ระยะทางจากกรุงเทพมหานครถึงตัวจังหวัดพิษณุโลก โดยทางรถไฟ ๓๔๗ กิโลเมตร ขนาดและรูปร่างของจังหวัดพิจิตรคล้ายรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้ง ๑๐๐-๑๐๑ และเส้นแวง ๑๖-๑๗ มีเนื้อที่ประมาณ ๔๕๒๙.๖๖๘ ตารางกิโลเมตร อาณาเขตของจังหวัดพิจิตรนั้นทิศเหนือติดต่อกับอำเภอบางกระทุ่มและอำเภอบางระกำ จังหวัดพิจิตร ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอชุมแสงและอำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร และอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดพิจิตร เป็นที่ราบลุ่มถึงฤดูน้ำๆ จะไหลผ่านหลากท่วมพื้นที่เกือบทั้งจังหวัด มีภูเขาขนาดเล็กถึง ๑๗ ลูกด้วยกัน คือในท้องที่อำเภอเมืองพิจิตร มี ๓ ลูกคือ เขารูปช้าง เขาพระ และเขาหม้อ ในท้องที่อำเภอตะพานหินมี ๑๒ ลูก คือเขาเจ็ดยอด (เป็นเขาเล็กๆ ติดต่อกัน ๗ ลูก), เขารวก, เขาทราย, เขาตะพานนาภ, เขาตะลุ่ม และเขาหิน ในท้องที่อำเภอบางมูลนากมี ๒ ลูก คือเขาวังเรื่อนและเขายายแก่ มีแม่น้ำที่สำคัญไหลผ่านท้องที่จังหวัดพิจิตร ๒ สาย คือ แม่น้ำน่านกับแม่น้ำยม สำหรับแม่น้ำน่านนั้น มีคลองใหญ่ในท้องที่จังหวัดพิจิตร ที่ไหลลงสู่แม่น้ำถึง ๑๕ คลองด้วยกัน คือ คลองท่าพ้อ, คลองปากทาง, แม่น้ำน่านเก่า, คลองท่าหลวง, คลองคัน, คลองห้วยเกตุ, คลองเจ๊กเสียง, คลองวังสินธาราว, คลองบางไผ่, คลองลำประคา, คลองบุษบงเหนือ, คลองบุษบงใต้, คลองเสด็จ, คลองคุณและคลองน้ำโจน ส่วนแม่น้ำยมมีคลองใหญ่ในท้องที่จังหวัดพิจิตรไหลลงสู่แม่น้ำนี้ รวม ๗ คลอง คือ คลองสามง่าม, คลองห้วยใหญ่, คลองวังกระทิง, (คลองวังนก) คลองประคู้, คลองสายชะนางน้อยใหญ่, คลองบ้านพลึง, คลองท่าขมิ้นและแม่น้ำน่านเก่า

การแบ่งเขตการปกครองของจังหวัดพิจิตรนั้นได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๖ อำเภอกับอีก ๑ กิ่งอำเภอคือ อำเภอเมืองพิจิตร, อำเภอตะพานหิน, อำเภอบางมูลนาก, อำเภอ

โพทะเล, อำเภอสามง่ามและอำเภอโพธิ์ประทับช้าง ส่วนกิ่งอำเภอนั้นคือ กิ่งอำเภอวังทรายพูน สำหรับเทศบาลของจังหวัดพิจิตรมี ๓ แห่งคือ เทศบาลเมืองพิจิตร เทศบาลเมืองบางมูลนาก และเทศบาลตำบลตะพานหิน ส่วนสุขาภิบาลมีทั้งหมด ๑๑ แห่ง คือในท้องที่อำเภอเมืองพิจิตร มีสากเหล็ก วังกรด และท่าพ่อ ท้องที่อำเภอตะพานหิน มีทับคล้อและเขาทราย ท้องที่อำเภอบางมูลนากมีบางไผ่และวังตะกู่ ท้องที่อำเภอโพทะเล มีโพทะเลและท่าเสา ท้องที่อำเภอสามง่ามมีสามง่ามและกำแพงดิน

การคมนาคมจากกรุงเทพมหานครถึงตัวจังหวัดพิจิตรที่สะดวกคือทางรถไฟและทางรถยนต์ สำหรับทางรถไฟ จากกรุงเทพมหานครถึงสถานีพิจิตรระยะทาง ๓๔๗ กิโลเมตร ส่วนทางรถยนต์เดินทางได้ ๒ ทางคือ ทางหนึ่งจากกรุงเทพมหานครผ่านอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ กำแพงเพชร ถนนจากกำแพงเพชรถึงสุโขทัย มีถนนแยกเข้าจังหวัดพิจิตรได้ ที่อำเภอพรานกระต่าย ระยะทางจากกรุงเทพมหานครถึงพิจิตรประมาณ ๔๒๘ กิโลเมตร ส่วนอีกทางหนึ่ง จากกรุงเทพมหานคร ผ่าน สระบุรี ลำานารายณ์ วิเชียรบุรี วังชมภู (มีถนนแยกจากถนนสายสระบุรีถึงเพชรบูรณ์ ที่วังชมภู) เขาทราย สากเหล็ก ถึงตัวจังหวัดพิจิตร ระยะทางประมาณ ๔๘๐ กิโลเมตร สำหรับทางอากาศนั้น พิจิตรไม่มีสนามบิน แต่ถ้าจะไปลงที่พิษณุโลก แล้วขึ้นรถยนต์หรือรถไฟไปพิจิตรก็ได้เช่นกัน ส่วนทางน้ำนั้น ก็ไปได้ตามแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำน่าน เพราะตัวจังหวัดพิจิตรอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่าน แต่ถ้าเป็นฤดูแล้ง แม่น้ำบางแห่งตื้นเขินมาก

ส่วนการคมนาคมจากตัวจังหวัดพิจิตรติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ นั้น สำหรับอำเภอตะพานหินมีทางรถไฟจากสถานีรถไฟพิจิตรถึงสถานีรถไฟตะพานหินระยะ ๒๘ กิโลเมตร ส่วนทางรถยนต์นั้น มีถนนจากพิจิตรผ่านเขารูปช้าง ถึงตะพานหิน ระยะทาง ๒๘ กิโลเมตร เป็นถนนลูกรังและถนนจากพิจิตรผ่าน สากเหล็ก เขาทราย ถึงตะพานหินอีกสายหนึ่งระยะทาง ๖๗ กิโลเมตร เป็นถนนราดยางตลอด สำหรับอำเภอบางมูลนาก มีทางรถไฟจากสถานีรถไฟพิจิตร ผ่านสะพานหิน ถึงสถานีรถไฟบางมูลนาก ระยะทาง ๕๐ กิโลเมตร ทางรถยนต์มีถนนจากพิจิตร-เขารูปช้าง-ตะพานหิน ถึงบางมูลนาก ระยะทาง ๕๒ กิโลเมตร สำหรับอำเภอโพทะเล ถ้าไปทางรถไฟถึงสถานีบางมูลนาก แล้วเดินทางทางรถยนต์ต่อไปอีก ๑๕ กิโลเมตร แต่ถ้าเดินทางทางรถยนต์ตลอดก็ไปถนนตามสายพิจิตร - เขารูปช้าง - ตะพานหิน - บางมูลนาก

ถึงโพทะเล ระยะทาง ๖๗ กิโลเมตร สำหรับอำเภอสามง่าม มีถนนจากพิจิตรถึงสามง่าม ระยะทาง ๑๗ กิโลเมตร เป็นถนนราดยางตลอด ส่วนอำเภอโพธิ์ประทับช้างนั้น มีถนนรถยนต์ไปได้ ๒ สายด้วยกันคือสายหนึ่ง จากพิจิตร-วังจิก-โพธิ์ประทับช้าง ระยะทาง ๒๕ กิโลเมตร อีกสายหนึ่งไปตามถนนสายพิจิตร ตะพานหิน แยกที่ ก.ม. ที่ ๑๑ ผ่านวัดโพธิ์ประทับช้าง ถึงอำเภอโพธิ์ประทับช้าง ระยะทาง ๒๖ กิโลเมตร

รายนามข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร

เท่าที่จังหวัดพิจิตรได้รวบรวมนามของข้าหลวง หรือผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตรไว้ และได้เขียนบบนป้ายติดไว้ที่ศาลากลางจังหวัดพิจิตรนั้น มีดังนี้

๑. พระยาเทพาธิบดี (พุ่ม) ถึง พ.ศ. ๒๔๒๐
๒. หลวงจรณนทร์ (แจ่ม)
๓. เจ้าพระยาศรีวิชัย
๔. พระยาอุตรกิจพิจารณา
๕. พระยาราชฤทธานนท์
๖. พระยาเทพาธิบดี (อิม)
๗. พระนิกรกิตติสาร
๘. พระยาศรีสรียราชวรภักย์ (จร) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๕
๙. พระยาพิชัยณรงค์สงคราม (ติช) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐
๑๐. พระศรีสิทธิรักษ์ (ทิพย์ โรจนประทีป) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๔
๑๑. พระยาสุรเทพภักดี (พร้อม ณ นคร) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๒
๑๒. พระวิฑูรธุระการ (เพิ่ม นิลอุบล) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๖
๑๓. หม่อมเจ้า นิสากร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๗๑
๑๔. พระชาติตระการ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ - ๒๔๗๔
๑๕. พระอุปถัมภ์เสนา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ - ๒๔๗๖
๑๖. พระอมานสารกรรม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๘
๑๗. หลวงนรภัทรรักษา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๘๒
๑๘. ชุนบริรักษ์บวรวิญญ์ (ชุ่ม เขียวรงค์) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๒ - ๒๔๘๕
๑๙. นายจรรยา กชภูมิ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๖ - ๒๔๘๗
๒๐. พระบริบูรณ์วิฑูรธุระการ (ชูป ศรลัมภ์) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๗ - ๒๔๘๘
๒๑. พระราชญาติรักษา (ประจวบ บุณนาค) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๔๙๐

๒๒. นายปรัง พะหูชนม์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๕
๒๓. นายเจริญ ภมรบุตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๔๙๗
๒๔. นายเขียน โพธิ์สุวรรณ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ - ๒๕๐๑
๒๕. นายคำรน สังขกร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๑ - ๒๕๐๕
๒๖. นายเที่ยง เฉลิมช่วง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ - ๒๕๐๗
๒๗. นายพลสวัสดิ์ กำลังงาม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๐๘
๒๘. นายแสวง ศรีมาเสริม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๑๑
๒๙. นายอรุณ นาดะเคชะ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ - ๒๕๑๕
๓๐. นายสมบุรณ์ เจริญจิตร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๑๕
๓๑. นายสิทธิเดช นรุตถรักษา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ - ๒๕๑๗
๓๒. นายไสว ศิริมงคล ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๑๙
๓๓. นายประสิทธิ์ โกมลมาลย์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙ - ปัจจุบัน

จากรายนามข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการจังหวัด ที่ผู้เขียนคัดลอกมาจากป้ายที่ติดไว้ที่ศาลากลางจังหวัดพิิจิตรนี้ จะพบว่า ตั้งแต่หมายเลข ๒-๗ ไม่ได้บอกปีที่ดำรงตำแหน่ง และปีที่ออกจากตำแหน่ง ส่วนหมายเลข ๑ ก็บอกเพียงปีที่ออกจากตำแหน่งเท่านั้น มิได้บอกปีที่เข้าดำรงตำแหน่ง และหมายเลข ๘-๑๒ บอกเฉพาะปีที่เริ่มดำรงตำแหน่งเท่านั้น แสดงว่าทางจังหวัดยังหาหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่ได้ ผู้เขียนก็พยายามหาหลักฐานเช่นกัน เท่าที่ค้นหาหลักฐานได้จากเอกสารเก่าในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ และในหอสมุดแห่งชาติ มีดังต่อไปนี้

จากใบบอกเมืองพิิจิตร สมัยรัชกาลที่ ๗ พบว่า พระยาเทภาธิบดีศรีณรงค์ธำไชย อภัยพิริยภาพ เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพิิจิตร เมื่อ ร.ศ. ๑๐๒ จ.ศ. ๑๒๔๕ (ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๔๒๖) จะเห็นได้ว่าพระยาเทภาธิบดี ฯ มิใช่เป็นผู้ว่าราชการเมืองพิิจิตร แต่เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพิิจิตร

จาก ใบบอกเมืองพิิจิตร ร. ๕ ม. ๒ ๑๒ ก. ลงศก ๑๒๔๘ (คือปี พ.ศ. ๒๔๒๙) ได้กล่าวว่า หลวงศรีสงคราม เป็นปลัดผู้รักษามืองพิิจิตร มิใช่ผู้ว่าราชการเมืองพิิจิตรเช่นกัน และในช่วง จ.ศ. ๑๒๔๘ - ๑๒๔๙ (พ.ศ. ๒๔๒๙ - ๒๔๓๐) ใบบอกเมืองพิิจิตร รัชกาลที่ ๕ ยังกล่าวอีกว่า หลวงเสนาราชกระบัตร์ เป็นผู้รักษามืองแลกรมการเมือง

จากรายงานตรวจราชการมณฑลพิษณุโลกย์ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๑๑๙ ถึง ๒๑ มิถุนายน ๑๒๖ (ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๕๐) ของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ มีข้อความตอนหนึ่ง เกี่ยวกับผู้ว่าราชการเมืองพิจิตรว่า

“... ยังจำได้เมื่อขึ้นมาเมืองพิจิตรใน ศก ๑๑๑ ที่ตรงเมืองพิจิตรนี้ ยังเป็นป่าพง อยู่โดยมาก มีแต่โรงร้านบ้านเรือนเล็กน้อยอยู่ตามริมตลิ่งไม่กี่หลัง พระยาเทพาธิบดี (แจ่ม) ผู้ว่าราชการเมืองเอง ก็ลงอยู่ในเรือเหนือ เพราะฤดูแล้งไฟป่ามักจะไหม้พงติดลุกลามเคย ไหม้เอาเข้าเรือนทุกทุกปี ตั้งแต่ พระยาเทพาธิบดี (อิม) คนขึ้นชื่อว่าราชการเมือง ด้วยใจ เป็นทหาร ตั้งหน้าถางพงสุไฟมาแต่แรก ถางตรงที่ตรงเมืองนี้เตียนไปมาก...”

... พระยาเทพาธิบดี (แจ่ม) ถึงอนิจกรรมแต่ ศก ๑๑๒ ศพยังไม่ได้เผาจน ทุกวันนี้...”

จากข้อความในรายงานตรวจราชการฯ นี้จะพบว่า พระยาเทพาธิบดี (แจ่ม) เป็น ผู้ว่าราชการเมืองพิจิตรในปี ร.ศ. ๑๑๑ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๕) และคงเป็นท่านเดียวกับหลวง วรรณทร์ (แจ่ม) ในรายงานหมายเลข ๒ นั้นเอง และท่านถึงอนิจกรรมแต่ศก ๑๑๒ (ตรง กับ พ.ศ. ๒๔๓๖) ท่านจึงดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองพิจิตร ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ อันเป็นปีที่ ท่านถึงอนิจกรรม และอีกตอนหนึ่งจะพบว่าพระยาเทพาธิบดี (อิม) เป็นผู้ว่าราชการเมืองพิจิตร ในช่วง ร.ศ. ๑๑๙ - ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๔๓ - ๒๔๕๐) ก็อาจเป็นไปได้ และพระยาเทพาธิบดีก็ เป็นท่านเดียวกับในรายงานฯ หมายเลข ๖ นั้นเอง

จากเอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒ ๑๒ ก./๔ คือใบบอกแผนปกครองเมืองพิจิตร ลงวันที่ ๘ กันยายน ร.ศ. ๑๐๙ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๓) ได้ขึ้นต้นข้อความว่า

“ข้าพเจ้า พระยาเทพาธิบดีศรีณรงค์ฤๅช้อยภัยพิริยภาพ ผู้ว่าราชการเมือง...”

ในใบบอกนั้นมิได้บอกชื่อจริงไว้ ผู้เขียนคิดว่าคงเป็นท่านเดียวกับหลวงวรรณทร์ (แจ่ม) ในรายงานหมายเลข ๒ นั้นเอง และชื่อในใบบอกนั้นเขียนชื่อเต็มไว้ด้วย และคงเป็น ท่านเดียวกับผู้สำเร็จราชการเมืองพิจิตรเมื่อ ร.ศ. ๑๐๒ ที่กล่าวในตอนต้น เพราะมีชื่อเดียวกัน และในใบบอกปีร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) ลงวันที่ ๒๖ กรกฎาคม และลงวันที่ ๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๐๙ ก็เป็นท่านเดียวกันนี้ ก็มีผู้ว่าราชการเมืองชื่อเดียวกันนี้

จึงกล่าวได้ว่าหลวงธรรณทร์ (แจ่ม) หรือ พระยาเทพาธิบดี (แจ่ม) หรือ พระยา
เทพาธิบดีศรีณรงค์ฤๅชัยอภัยพิริยพาห เป็นผู้ว่าราชการตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๒๐ (คือต่อจากพระยา
เทพาธิบดี (พุ่ม)) และดำรงตำแหน่งถึงพ.ศ. ๒๔๓๖ อันเป็นที่ท่านถึงอนิจกรรม

แต่ก็ยังมียอกสารถีซัดกันอยู่บ้าง คือเอกสารกระทรวงมรุธาธร ลงวันที่ ๘ เมษายน
๑๑๓ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๗) เรื่องตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการหัวเมืองมณฑลพิษณุโลก
(๒๐ มีนาคม ๑๑๒-๒๗ กันยายน ๑๑๕) มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“ด้วยพระยาเทพาธิบดี ผู้ว่าราชการเมืองพิจิตรแก่ชรา ไม่สามารถจะว่าราชการ
บ้านเมืองให้เรียบร้อยต่อไปได้ . . . ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งนี้ ตำแหน่งผู้ว่า
ราชการเมืองพิจิตรนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ หลวงเสนีพิทักษ์ได้ไปรับราชการ
สนองพระเดชพระคุณตามหัวเมืองชั้นนอกกรากรามก็ช้านาน แลมีความสามารถพอจะรักษา
ราชการให้เรียบร้อยได้ จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ควรทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ หลวงเสนีพิทักษ์
ไปเป็นข้าหลวงว่าราชการเมืองพิจิตรต่อไป เมื่อไปจัดราชการบ้านเมืองได้เรียบร้อยจึงควรรับ
พระราชทานเลื่อนยศศักดิ์ขึ้นไปโดยลำดับต่อไปภายหลัง . . .”

ที่ว่ามียอกสารถีซัดกันก็คือ เอกสารกระทรวงมรุธาธร ลงวันที่ ๘ เมษายน ๑๑๓
(พ.ศ. ๒๔๓๗) ว่าพระยาเทพาธิบดีแก่ชรา แต่ก็อาจเป็นได้ว่า เอกสารนี้กล่าวถึงเรื่องตั้งและ
ย้ายตำแหน่งข้าราชการฯ ซึ่งตั้งแต่ ๒๐ มีนาคม ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ถึง ๒๗ กันยายน ๑๑๕
(พ.ศ. ๒๔๔๒) การกล่าวถึงอาจกล่าวถึงก่อน ๒๐ มีนาคม ๑๑๓ ก็ได้ ซึ่งตอนนั้นพระยา
เทพาธิบดียังแก่ชราอยู่ ยังไม่ถึงอนิจกรรม

และในเอกสารดังกล่าวได้เสนอ หลวงเสนีพิทักษ์ แทนพระยาเทพาธิบดีว่าราชการ
เมืองพิจิตรต่อไป แต่ในรายนามฯ ลำดับที่ ๓ ต่อจากหลวงธรรณทร์ (แจ่ม) คือ เจ้าพระยา-
ศรีวิชัย หลวงเสนีพิทักษ์คงเป็นท่านเดียวกับเจ้าพระยาศรีวิชัยก็ได้ เพราะได้รับพระราชทาน
เลื่อนยศศักดิ์ภายหลัง

และเอกสาร ร. ๕ ม. ๕๑ (๑-๑๐) มณฑลพิษณุโลก เรื่องรายงานจัดราชการ
ต่าง ๆ ในมณฑลพิษณุโลก ลงวันที่ ๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) มีข้อความว่า
“หลวงเสนีพิทักษ์ข้าหลวงเมืองพิจิตร” ก็แสดงว่า หลวงเสนีพิทักษ์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวง
เมืองพิจิตร (เป็นที่สังเกตว่าตอนนี้ใช้ข้าหลวง มิใช่ ผู้ว่าราชการ ตอนนั้นคงเปลี่ยนตำแหน่ง
ผู้ว่าราชการเมืองเป็นข้าหลวงเมืองแล้ว)

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๙ มีเอกสาร ร. ๕ ม. ๒.๓/๕๘ เรื่องย้ายพระบริรักษ์โยธีไปเป็น
ผู้รักษาเมืองพิษณุโลก ให้จมนิวไชยยุทธ เป็นข้าหลวงเมืองพิจิตร ลงวันที่ ๑ ธันวาคม
ร.ศ. ๑๑๕-๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ มีข้อความว่า

“นามพระยาราชวรานุกูล ที่ ๑๗๒ ลงวันที่ ๑ ธันวาคม ๑๑๕ ใจความว่า ได้รับ
จดหมายพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรว่าได้สังเกตดูความประพฤติของพระบริรักษ์โยธี ข้าหลวง
เมืองพิจิตร ยังอ่อนไม่เพียงพอ กรมการก็ไม่สู้จะมีความนิยม ถ้าปล่อยไว้การจะยุ่งขึ้น ควร
ย้ายไปเป็นผู้รักษาเมืองพิษณุโลกย์ แต่ตำแหน่งข้าหลวงเมืองพิจิตรนั้นแล้วแต่จะโปรดเกล้าฯ
มหาไทยเห็นว่าจมนิวไชยยุทธเดชาคนี่สนองพระเดชพระคุณได้”

จากข้อความในเอกสารนี้จะพบว่า พระบริรักษ์โยธีเป็นข้าหลวงเมืองพิจิตรในปี
พ.ศ. ๒๔๓๙ คงหลังหลวงเสนีพิทักษ์นั่นเอง และพระบริรักษ์โยธีคงเป็นท่านเดียวกับ พระยา
อุตรกิจพิจารณ์ ในรายนามหมายเลข ๔ ก็ได้ ส่วนจมนิวไชยยุทธเดชาคนี่อาจจะเป็น พระยา
ราชฤทธานนท์ ในรายนามหมายเลข ๕ ก็ได้

ในปีพ.ศ. ๒๔๔๔ พระยาเทพาธิบดี (อิม) ตามรายนามหมายเลข ๖ คงเป็นผู้ว่า
ราชการเมืองพิจิตร และคงดำรงตำแหน่งมาก่อน พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว เพราะมีข้อความใน
พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ ๕ ฉบับลงวันที่ ๑๒ ตุลาคม ร.ศ.
๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ตอนหนึ่งว่า

“... ลงเรือเล็กเข้าไปในคลองบุงบง คลองหน้าตกมาแต่เขาเมืองเพ็ชบุรี เป็น
น้ำใสตอกันอยู่ที่ปากคลอง น้ำในแม่น้ำหาได้ไหลเข้าไปในคลองไม่ ข้างในเข้าไปว่ามีนา
แต่ไปไม่ถึง เขาคิดจะขำระต้นไม้ในคลองนี้ให้ใช้ได้สะดวก แต่ถ้าเปิดทางเมืองเพ็ชบุรีให้
ลงมาที่นี้ได้สะดวก พระยาพิจิตร (ในเชิงอรรดกล่าว่าว่า พระยาเทพาธิบดี (อิม) ผู้ว่าราชการ
เมืองพิจิตร ภายหลังได้เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก) ได้เคยขึ้นไป...”

จากเชิงอรรดและข้อความนี้แสดงว่า พระยาเทพาธิบดี (อิม) เป็นผู้ว่าราชการ
เมืองพิจิตรในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ และคงดำรงตำแหน่งมาก่อน พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว และในปี พ.ศ.
๒๔๔๔ นี้เอง ท่านคงไปดำรงตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก เพราะในจดหมายระยะ
ทางไปพิษณุโลก ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) ได้กล่าวถึงว่า พระยาเทพา เมืองพิษณุโลกด้วย
สำหรับการเปลี่ยนตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนั้น เดิมใช้ผู้ว่าราชการเมือง

ต่อมาเปลี่ยนเป็น ข้าหลวงเมือง แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็นผู้ว่าราชการเมืองอีก จนครั้งสุดท้าย ได้เปลี่ยนจากผู้ว่าราชการเมืองมาเป็น ผู้ว่าราชการจังหวัด ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ซึ่งประกาศใน ราชกิจจานุเบกษาฉบับวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๔๕๙ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยน คำว่า เมือง เรียกว่า จังหวัด และตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง ให้เรียกว่าผู้ว่าราชการจังหวัด ด้วย และใช้ตำแหน่งใหม่นี้มาจนถึงปัจจุบัน

เมืองพิจิตรเก่า

เมืองพิจิตรเก่าตั้งอยู่ในท้องที่ตำบลเมืองเก่ากับตำบลโรงช้าง อำเภอเมืองพิจิตร ห่างจากศาลากลางจังหวัดพิจิตรประมาณ ๗ กิโลเมตร มีถนนจากศาลากลางจังหวัดพิจิตรถึงบริเวณเมืองพิจิตรเก่า ซึ่งเป็นถนนราดยางไปอำเภอสามง่าม เมื่อถึงตำบลคลองคเชนทร์จะมีถนนลูกรังแยกทางซ้ายมือเพื่อไปตำบลวังจิก และอำเภอโพธิ์ประทับช้าง ถนนสายนี้ผ่านตัวเมืองพิจิตรเก่า ที่ตำบลโรงช้างและบางตอนก็สร้างทับไปบนกำแพงเมืองเก่า ก่อนจะเข้าตัวเมืองพิจิตรเก่า จะสังเกตเห็นซากกำแพงเมืองทางซ้ายมือ ซึ่งเป็นกำแพงเมืองด้านเหนือของเมืองพิจิตรเก่า จากนั้นถนนสายนี้ก็ตัดเข้าไปในตัวเมืองแล้วตัดออกนอกตัวเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เลียบไปตามริมแม่น้ำน่านเก่า (ซึ่งดินชั้นดีมาก) จากนั้นถนนสายนี้ก็สร้างทับไปบนกำแพงเมืองตรงเหนือวัดนครชุมเพียงเล็กน้อย แล้วผ่านหน้าวัดนครชุมลงไปทางทิศใต้ ไปหมดตัวเมืองพิจิตรเก่า ตรงเหนือวัดเขื่อนนครเขตเพียงเล็กน้อย ดังนั้นการเดินทางจากตัวเมืองพิจิตรปัจจุบัน หรือจากศาลากลางจังหวัดพิจิตร จึงสะดวกพอสมควร

ลักษณะของตัวเมืองพิจิตรเก่า

ลักษณะของตัวเมืองพิจิตรเก่าเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านเก่า โดยมีแม่น้ำน่านเก่าเป็นคูเมืองไปในตัว และส่วนยาวของตัวเมืองยาวไปตามแม่น้ำน่านเก่า ขนาดของตัวเมืองตามที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัย ทำแผนผังไว้ มีความกว้าง ๔๒๕ เมตร และยาว ๑๔๖๓ เมตร สำหรับ กำแพงเมือง ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน คือกำแพงเมืองด้านตะวันออกและด้านเหนือ แต่ก็มีสภาพเพียงเป็นแนวที่พอสังเกตเห็นเท่านั้น บางตอนก็ถูกทำลาย ส่วนกำแพงเมืองด้านตะวันตกถูกทำลายเพื่อทำถนน ทำสวนและปลูกบ้านเรือน ด้านใต้ก็เช่นกัน พละ วัฒโน เขียนถึงกำแพงเมืองไว้ตอนหนึ่งว่า “ถนนริมแม่น้ำน่านคือกำแพงนั่นเอง แต่ถูกตัดแปลงเป็นถนน บางแห่งชาวบ้านเคยขุดลึกลงไปประมาณ ๑ เมตร ยังไม่สุดรากกำแพง” เข้าใจว่าตัวกำแพงคงสร้างด้วยอิฐนั่นเองและอีกตอนหนึ่งมีข้อความว่า “กำแพงเมืองปัจจุบัน

ชำรุดทรุดโทรมย่อยยับ เพราะราษฎรหลายลงเป็นถนนบ้าง ทำเรือกสวนบ้าง นำอิฐไปทำ
ประโยชน์อย่างอื่นบ้าง และคราวรับเสด็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ
เมืองพิจิตรเก่าใน พ.ศ. ๒๔๖๔ ก็ขนอิฐไปถมถนนตั้งแต่บ้านหัวเมืองเรื่อยไปจนถึงหน้าวัด-
โรงช้าง หมกอิฐจำนวนมาก” บ้านหัวเมืองและวัดโรงช้างตั้งอยู่เหนือตัวเมืองพิจิตรเก่า

สำหรับประตูเมืองนั้น พลเรือโท วังนอ กล่าวไว้ในหนังสือเมืองพิจิตรอีกตอนหนึ่ง
ว่า “. . . สร้างประตูหน้าเมือง ๓ ช่อง และประตูที่กำแพงด้านตะวันออก ๒ ช่อง . . . ประตู
เมืองทุกช่องก่ออิฐถือปูน ซุ้มประตูก่อเป็นหลังคาทรงปราสาท (คนแก่เล่าให้ฟัง) เขาเล่ากัน
ต่อ ๆ มาว่า ซุ้มประตูไม่สวย ทรงปราสาทที่ ๆ อยู่บนหลังคาคลุม มุขหันเข้าหาตัวเมือง
ทางหนึ่ง หันออกตัวเมืองทางหนึ่ง “. . . เท่าที่ทราบจากนางลัม จีราพงศ์บุตรหลวงมหาดไทย
(ไว้) ได้ความว่า บิดาของนางเคยปฏิบัติราชการอยู่ในกำแพงเมือง ครั้งเมืองพิจิตรยังอยู่ตำบล
เมืองเก่า ได้เล่าให้นางฟังว่า ทางกำแพงเมืองด้านหน้ามีประตู ๓ ประตู ประตูกลางเรียกว่า
ประตูหน้าเมือง อยู่ตรงข้ามกับวัดประทุม ถัดประตูกลางเข้าไปในกำแพง เป็นที่ตั้งจวน
เจ้าเมือง . . .” จากข้อความทั้งหมดนี้ถึงแม้จะเป็นคำบอกเล่ากันต่อ ๆ มาก็ตาม ก็น่าเชื่อได้ว่า
เมืองพิจิตรเก่าคงมีประตูเมืองอย่างแน่นอน

ส่วนสภาพของ คูเมือง ในปัจจุบัน จะสังเกตเห็นได้ชัดเจนทางด้านตะวันออก
ตอนเหนือ และด้านเหนือซึ่งยังมีน้ำขังอยู่ด้วย ส่วนทางด้านตะวันออกตอนใต้ และด้านใต้
นั้นเห็นเขินมากแล้ว บางตอนนั้นมากจนรู้สึกว่าจะไม่ใช่คูเมืองกลางคูเมืองด้านตะวันออกมีเกาะอยู่
เกาะหนึ่งเรียกกันว่า “เกาะศรีมาลา” และกลางคูเมืองด้านเหนือมีเกาะหนึ่งเรียกกันว่า
“เกาะบ่อม”

โบราณวัตถุสถานในตัวเมืองพิจิตรเก่า

✓ ในตัวเมืองพิจิตรเก่าปัจจุบันนี้มีโบราณวัตถุสถานที่น่าสนใจก็คือ วัดพระศรีรัตน-
มหาธาตุ ซึ่งมีเจดีย์เก่าเหลืออยู่องค์หนึ่ง ใกล้ ๆ กับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ มีศาลหลักเมือง
นอกจากนี้มีวัดนครชุม วัดเขมาภิรตาราม ซึ่งปัจจุบันสองวัดนี้รวมเป็นวัดเดียวกัน และมีวัด
ร้างอีกสองวัดคือวัดเสือกกับอีกวัดหนึ่งไม่ทราบชื่อ จะได้กล่าวถึงรายละเอียดของโบราณวัตถุ
สถานทั้งหมดนี้ตามลำดับไป

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

✓ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางตัวเมือง คืออยู่ก่อนไปทางเหนือของตัวเมือง มีถนนแยกจากถนนสายพิจิตร-วังจิก เข้าไปถึงบริเวณวัด ที่ปากถนนแยกมีป้ายเขียนชื่อวัดไว้ด้วยว่า “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ”

✓ โบราณสถานให้เห็นเด่นชัดของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุก็คือ “เจดีย์” ซึ่งเรียกกันว่า “พระธาตุเจดีย์” แต่ที่หน้าองค์เจดีย์ มีป้ายเขียนไว้ว่า “พระปรางค์วัดมหาธาตุพิจิตร” สำหรับลักษณะขององค์เจดีย์ที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน ถูกขุดค้นทำลายจนเป็นโพรง แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นเจดีย์แบบลังกา คือองค์เจดีย์เป็นรูปประฆังคว่ำหรือดอกบัวคว่ำ เมื่อขึ้นไปดูบนองค์เจดีย์จะเห็นรอยขุดค้นเป็นหลุมลึกลงไปด้วย น่ากลัวว่าจะพังในไม่ช้าก็ได้ ถ้าทางการไม่รีบบูรณะ หรือรักษาไว้

✓ สภาพของเจดีย์และบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๔ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จไปตรวจเมืองพิจิตรเก่า และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ถึงรายงานตอนหนึ่งที่พระองค์ถวายสมเด็จพระนริศ ฯ ดังนี้

“ได้ไปที่วัดมหาธาตุ มีพระวิหารหลวงหลังหนึ่ง ๔ ห้อง พระประธานหน้าตักราว ๖ ศอก ตั้งอยู่ห้องที่ ๓ หลังพระประธานเป็นท่ายจรรนำ หลังพระวิหารหลวงต่อไปถึงพระมหาธาตุ ฐานสี่เหลี่ยมเป็นทักษิณ ๒ ชั้น องค์พระเจดีย์กลมทรงลังกา มีรอยพอกเพิ่มให้ใหญ่สูง ที่พอกหักพังแลเห็นได้ทั้งองค์เดิมและที่พอกเติมใหม่ ประมาณขนาดองค์ใหม่เห็นจะเท่าพระเจดีย์วัดบวรนิเวศ ฯ แต่ฐานทักษิณพระมหาธาตุเมืองพิจิตรเตี้ยกว่า ต่อพระมหาธาตุไปทางตะวันออกถึงพระอุโบสถหลังย่อม ๆ โอบเสมา ๒ ชั้น หินโอบเสมาและแบบอย่างโอบเสมาเป็นของสุโขทัย ในบริเวณคูเหมือนรอบพระมหาธาตุจะมีพระระเบียงหรือมโหฬารนั้นก็กำแพงแก้วรอบพระวิหารหลวงนั้นมีพระเจดีย์ราย มีกระพังกอยู่หน้าวัดแห่งหนึ่งในบริเวณวัดข้างกำแพงแห่งหนึ่ง ได้พบรอยภาพปูนปั้นครึ่งซีกเป็นรูปเทวดาที่ข้างพระเจดีย์ เข้าใจว่าเห็นจะเป็นเครื่องประดับชั้นทักษิณ ของที่ก่อสร้างใช้รูปปูนปั้นนั้นไม่พบศิลาแลง”

จากข้อความในรายงานของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนี้ จะเห็นได้ว่าสภาพปัจจุบันของบริเวณวัดผิดแปลกไปจากเดิมเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๔ เป็นอย่างมาก เพราะปัจจุบันจะพบโบราณสถานเฉพาะพระธาตุเจดีย์เท่านั้น ส่วนพระวิหารหลวงที่เรียกว่า วิหาร ๔

ห้องนั้นก็เหลือเพียงเนินดิน และพระประธานก็ไม่มีแล้ว สำหรับพระอุโบสถก็เหลือเพียงเนินดินเช่นกัน และพระเจดีย์รายรอบพระวิหารก็ไม่มีเหลือ แสดงว่าต้องมีผู้ขุดค้นทำลายกันเรื่อยมาจนเหลือเพียงเนินดินเท่านั้น

สำหรับพระธาตุเจดีย์องค์นี้ พละ วัฒน ได้เขียนไว้ในหนังสือ “เมืองพิจิตร” ถึงการถูกทำลาย ขุดค้นไว้อย่างน่าสนใจ ผู้เขียนขอคัดลอกมาลงไว้ดังต่อไปนี้ “พระธาตุเจดีย์” ใหญ่สูง ๑ เส้นนั้นเล่า ก็ถูกต้นยางล้มพาดยอดฉัตรหักเสมอพุทธบัลลังก์ ศิลปกรรมที่องค์พระเจดีย์ใหญ่กะเทาะร่อยหรอ จนเหลือแต่อิฐแดงๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ยังเห็นพระธาตุเจดีย์แค่ชั้นพุทธบัลลังก์ สูงพ้นยอดไม้ และมีต้นโพธิ์ขนาดย่อมขึ้นอยู่บนชั้นพุทธบัลลังก์ ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๑ ต้นโพธิ์ถูกลมพัดโค่นลงมา พระธาตุเจดีย์ส่วนที่เหลือก็พังครืนลงมาด้วย นอกจากนั้นคนร้ายยังลักขุดไต่องค์เจดีย์ และที่ฐานพระธาตุเจดีย์ได้ของมีค่า เช่น พระแก้วดำ พระแก้วขาว เทวคาประจำทิศเป็นต้น ที่ใจกลางพระธาตุเจดีย์มีซุ้มจระนำแห่งหนึ่ง (มองข้างนอกไม่เห็น ต้องเข้าไปตามช่องที่ขุด แล้วแหงนดู จะเห็นซุ้มจระนำเป็นโพรง) ภายในมีพวงมาลัยร้อยด้วยลวดเงิน ลูกบัตเป็นหยก ได้ถูกคนร้ายลักไป”

จากข้อความนี้จึงเห็นได้ว่าองค์พระเจดีย์ถูกทำลายทั้งจากธรรมชาติและคนร้าย สภาพปัจจุบันจึงเสมือนเป็นซากขององค์เจดีย์เท่านั้น จากการขุดค้นเจดีย์องค์นี้ ปรากฏว่าได้โบราณวัตถุที่น่าสนใจก็คือ แผ่นอิฐมีจารึกอักษรขอมโบราณ และสุพรรณบัฏหรือลานทอง ซึ่ง พละ วัฒน ได้เขียนไว้ในหนังสือ เมืองพิจิตรตอนหนึ่งดังนี้ “. . . พระครูพิพิธธรรมศาสตร์ เจ้าอาวาสวัดนครชุมเก็บแผ่นอิฐโบราณที่คนร้ายขุดจากพระธาตุเจดีย์ได้ ๒ แผ่น ที่แผ่นอิฐจารึกอักษรขอมโบราณ ครั้น พ.ศ. ๒๔๙๕ เจ้าหน้าที่แผนกโบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากรได้ไปขุดค้นพระธาตุเจดีย์ วัดมหาธาตุ เจ้าอาวาสวัดนครชุมจึงให้เจ้าหน้าที่ที่ไปนั้น อ่านตัวอักษรขอมโบราณที่แผ่นอิฐจึงได้ความว่า แผ่นอิฐที่จารึกอักษรขอมโบราณนั้น มีอายุไม่ต่ำกว่า ๗๐๐ ปี (ตามคำบอกเล่าของพระครูพิพิธธรรมศาสตร์ เจ้าอาวาสวัดนครชุม)” สำหรับตัวอักษรขอมโบราณที่แผ่นอิฐนี้ น่าศึกษาถึงเรื่องราวที่จารึกไว้อย่างยิ่ง เพราะอาจจะทราบเรื่องราวของเจดีย์และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ รวมทั้งเรื่องราวของเมืองพิจิตรในอดีตมากยิ่งขึ้นก็ได้ ปัจจุบันแผ่นอิฐดังกล่าวเก็บรักษาไว้ที่วัดนครชุม

ส่วนสุพรรณบัฏหรือลานทองนั้น พ.ต.ต. ยุทธ เกษรมาลา ผู้กำกับการสถานี

ตำราวรรณคดีจังหวัดพิิจิตรได้ส่งไปให้กรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ลักษณะของสุพรรณบัฏหรือลานทองนั้น เป็นแผ่นทองคำขนาดกว้าง ๔.๕ เซนติเมตร ยาว ๑๔.๒ เซนติเมตร ข้อความที่จารึกในสุพรรณบัฏ เป็นประกาศพระบรมราชโองการ เลื่อนสมณศักดิ์พระภิกษุรูปหนึ่ง ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ โดยจารึกเป็นอักษรขอมโบราณใจความเป็นภาษาไทย กรมศิลปากรได้ถอดเป็นอักษรไทยแล้ว ข้อความเป็นประกาศพระบรมราชโองการ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๙ พระราชทานสมณศักดิ์ให้พระเถรพุทธสาคร เป็นพระครูธรรมโมลีศรีราชบุตร สำหรับ พ.ศ. ๑๙๕๙ นี้ เป็นสมัยอยุธยา ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

นอกจากแผ่นอิฐมีจารึกและสุพรรณบัฏดังกล่าวแล้ว เล่ากันว่า ผู้ลักลอบขุดค้นองค์เจดีย์ได้พระพุทธรูปปางต่างๆ และพระพิมพ์ต่างๆ เป็นจำนวนมากอีกด้วย สำหรับการขุดค้นองค์เจดีย์นั้น พละ วัฒนได้เขียนไว้ในหนังสือเมืองพิิจิตร ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ มีผู้ขุดได้ฐานทักษิณพระธาตุเจดีย์ได้พระบูชา พระพิิจิตรเกศคดทั้งสองพิมพ์ ขุดในองค์พระเจดีย์ใหญ่ได้พระบูชาสมัยต่างๆ และได้สุพรรณบัฏ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๗ มีคนลักขุดพระธาตุเจดีย์อีก ได้เครื่องแก้วแหวนทองคำ เฑาะทองคำ พระบูชาเกือบร้อยองค์ และพระเครื่องทราบว่า ได้ไม่เท่าไร

สำหรับ พระอุโบสถ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระมหาธาตุเจดีย์นั้น พละ วัฒนก็ได้เขียนบรรยายถึงการถูกทำลายไว้ว่า พระอุโบสถ รากไทรขึ้นเกาะอยู่ที่หน้าบัน หลังคาถูกต้นไม้ทับล้มหักลงมา เหลือแต่ฝ้าผนังกับพระประธาน ส่วนพระบูชาขนาดย่อม ผู้คนหยิบฉวยไปหมด ต่อมาต้นไม้ไทรขึ้นที่ฝ้าผนังด้านหลังแล้วหุ้มพระประธานไว้ พอต้นไม้ไทรถูกลมพัดหัก องค์พระประธานก็พลอยโค่นลงมา คอหักเสียหาย แล้วไม่ทราบว่ามีคนนำไป ต่อมาชาวบ้านขุดได้ฐานพระประธานและตามระเบียบพระอุโบสถ ได้สิ่งของต่างๆ เช่นเครื่องแก้ว เครื่องทองคำ พระพิิจิตรเม็ถขาวเฒ่าและใบมะขามพระพิมพ์ชนิดอื่น เป็นต้น ที่ฐานพระอุโบสถนี้ยังขุดกันไม่มากนัก เมื่อพระอุโบสถ ถูกภัยธรรมชาติบ่อยๆ และมีผู้ขุดทำลายก็หักพังยับเยินไป บัดนี้เหลือแต่ฐานอิฐสูง

ส่วนพระวิหาร ๕ ห้องนั้น ได้ฐานพระประธานมีผู้ขุดได้พระพิมพ์ใบตำแย กรุหน้าพระประธานก็ถูกขุดรวมทั้งกรุหน้าวิหารก็ถูกขุดเช่นกัน

จากการถูกทำลายทั้งธรรมชาติและถูกขุดค้นทั้งพระอุโบสถและพระวิหาร ๙ ห้อง ปัจจุบันจึงเหลือเพียงเนินดินเท่านั้นเอง และจะสังเกตเห็นซากอิฐทั่วไป ที่ข้างพระวิหารเก่าห้องมีผู้เคยเห็นพระพุทธรูปปูนปั้น แต่ปัจจุบันถูกดินทับถมจนมองไม่เห็นแล้ว เข้าใจว่าเป็นพระประธานในพระวิหารเก่าห้องนั่นเอง

นอกจากพระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นโบราณสถานของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว ปัจจุบันมีสระอยู่สระหนึ่งอยู่ทางใต้ของเนินดินที่เป็นพระวิหารเก่าห้อง ในสระมีจระเข้ตัวหนึ่งที่ทางวัดเลี้ยงไว้ เพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวของชาละวัน เพราะที่สระนี้เคยมีอุโมงค์เล็กซึ่งเชื่อกันว่าเป็นถ้ำชาละวัน แต่ปัจจุบันอุโมงค์ดังกล่าวตันเสียแล้ว พลละ วังโน ก็ได้บรรยายถึงอุโมงค์นี้เช่นกันว่า หนึ่งติดกับฐานพระวิหารเก่าห้อง ทางทิศใต้มีอุโมงค์เล็กๆ แห่งหนึ่ง ลักษณะปากช่องเป็นหินขรุขระกว้างวาหนึ่ง เป็นรูปวงกลม ขอนลงใต้พระวิหารลึกมากจนเก่าเล่าให้ฟังว่า จุดเทียนส่องทางเดินลงไป จนหมดอากาศเทียนดับยังไม่สุดอุโมงค์ ข้างในกว้าง เดินเรียงได้หลายคน เตียนดับตันเสียแล้ว คงลึกกว่าเท่านั้น อุโมงค์นี้เอง ที่มีผู้เข้าใจว่าเป็นถ้ำชาละวัน อุโมงค์นี้ทำนพระครูพิพิธธรรมศาสตร์ เจ้าอาวาสวัดนครชุมให้เหตุผลว่า คงจะเป็นที่หลบภัยของกษัตริย์สมัยโบราณเมื่อเกิดศึกสงคราม หรือบางทีสำหรับกษัตริย์หนีออกนอกกำแพง เวลาข้าศึกล้อมเมืองก็อาจเป็นได้

นอกจากโบราณวัตถุสถานที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด บริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุในปัจจุบันยังมีกุฏิหลังเล็กๆ มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ด้วย จึงไม่เชิงเป็นวัดร้างทีเดียว มีต้นไม้ร่มรื่นหลายต้น มีสัตว์เลี้ยงต่างๆ เช่นลิง เต่าและจระเข้ในสระดังกล่าวแล้ว สัตว์เลี้ยงเหล่านี้มีเจ้าหน้าที่คนหนึ่งเป็นผู้ให้อาหารด้วย ดังนั้นผู้ที่เดินทางไปชมเมืองพิจิตรเก่า เมื่อไปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จึงได้ชมโบราณวัตถุสถานที่เหลืออยู่บ้างแล้ว ยังได้ชมสัตว์ต่างๆ บริเวณวัดก็ร่มรื่นถือเป็นการพักผ่อนไปด้วยในตัว

ศาลหลักเมืองพิจิตร

ศาลหลักเมืองพิจิตรตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุนั่นเอง ลักษณะของศาลหลักเมืองเป็นอาคารทรงไทย มีมุขสี่มุขจึงเรียกกันว่าทรงจตุรมุขนั่นเอง กลางศาลมีเสาหลักเมืองตั้งอยู่ เนื่องจากศาลหลักเมืองตั้งอยู่บนเนินดินสูงพอควร จึงมีห้องโถงใหญ่ใต้ศาลด้วย เป็นทำนองห้องให้ดิน ภาย

ในห้องโถงใหญ่ที่มีรูปปั้นพระยาโคตรตะบอง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้สร้างเมืองพิจิตรเก่า บริเวณใกล้เคียงศาลหลักเมืองมีศาลาทรงไทยอีก ๒ หลัง และมีต้นไม้มรณ นับเป็นสถานที่ที่สำหรับพักผ่อนหย่อนใจไปค้ำยในตัวของผู้ที่เดินทางไปชมศาลหลักเมืองนี้

สำหรับความคิดริเริ่มในการสร้างศาลหลักเมืองขึ้นนี้ เนื่องจากนายแสวง ศรีมาเสริม อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดพิจิตร ได้ดำริที่จะบูรณะปรับปรุงฟื้นฟูเมืองพิจิตรเก่าขึ้น เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และให้เป็นที่รู้จักเมืองพิจิตรเก่ากันค้ำย จึงได้ทำการบูรณะปรับปรุงบริเวณเมืองพิจิตรเก่าขึ้น ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๗ - ๒๕๑๐ ในการนี้จึงคิดว่าถ้าได้มีการผังหลักเมืองขึ้นใหม่จะเป็นการเสริมสร้างและเป็นที่รวมจิตใจชาวพิจิตรค้ำย การศึกษาค้นคว้าสถานที่ตั้งของหลักเมืองเก่าจึงเกิดขึ้น โดยได้ทำเรื่องราวสอบถามไปยังกรมศิลปากร แต่กรมศิลปากรก็ไม่ทราบชัดเจนแน่นอนว่าหลักเมืองเก่าอยู่ที่ใดคงอยู่ภายในตัวเมืองเก่านั่นเอง ดังนั้นทางจังหวัดพิจิตรจึงได้อาราธนาพระอาจารย์โง่น โสรโย มาทำพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ ได้ผลว่าบริเวณที่ตั้งศาลหลักเมืองปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งหลักเมืองเก่า โดยได้ทำการขุดลงไปเพื่อให้แน่ใจยิ่งขึ้น ปรากฏว่าได้พบซากไม้ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเสาหลักเมืองเก่า เมื่อได้ส่งไปให้กองวิทยาการกรมป่าไม้พิสูจน์ ผลการพิสูจน์ว่าเป็นไม้ชัยพฤกษ์ ซึ่งเชื่อกันว่าไม้ชัยพฤกษ์เป็นไมที่นิยมทำหลักเมืองกันในสมัยโบราณ นอกจากพบซากไม้ชัยพฤกษ์แล้ว ยังพบซากโครงกระดูก และโบราณวัตถุต่าง ๆ อีกค้ำย ผู้เขียนเข้าใจว่าการขุดค้นคงทำไม่ถูกต้องหลักวิชาการ ถ้าหากกรมศิลปากรจะร่วมขุดค้นให้ถูกต้องหลักวิชาการ คงจะทราบเรื่องราวในอดีตของบริเวณนี้มากขึ้นก็ได้ อย่างไรก็ตามบริเวณที่ตั้งศาลหลักเมืองในปัจจุบันจึงน่าเชื่อว่าคงตั้งอยู่ตรงหลักเมืองเดิมก็เป็นได้ ตามที่ทางจังหวัดได้ทำการศึกษาค้นคว้าหลายทางค้ำยกัน

ในการก่อสร้างศาลหลักเมืองนี้ ทางจังหวัดได้กระทำพิธีวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างศาลหลักเมือง เมื่อวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๑๑ กรมศิลปากรได้ออกแบบในการก่อสร้างศาลหลักเมือง และพระอาจารย์โง่น โสรโยได้ออกแบบแกะสลักเสาหลักเมืองและหาไม้ทำยอดเสาหลักเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานทรงเจิมและพระสุร่ายยอดเสาหลักเมือง เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒ ณ พระตำหนักจิตรลดารัตนบุรี การทำพิธีผังหลักเมืองได้กระทำพิธีเมื่อวันที่ ๑๐ - ๑๑ ตุลาคม ๒๕๑๒ โดยมีนายชลอ วนภูติ รองปลัดกระทรวงมหาดไทย เป็นประธานในพิธี

วัดนครชุม

วัดนครชุมเป็นวัดที่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “วัดใหญ่” ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และอยู่ริมถนนสายพิจิตร – วังจิก ซึ่งถนนตอนหนึ่งตั้งทับบนกำแพงเมืองเก่า แสดงว่าวัดนครชุมตั้งอยู่ติดกำแพงเมืองด้านตะวันตกนั่นเอง เชื่อกันว่าวัดนครชุมเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่ง อาจเป็นวัดรุ่นราวคราวเดียวกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุก็ได้ และอาจเป็นวัดใหญ่โตวัดหนึ่งหรือไม่ก็เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งจึงเรียกกันว่า “วัดใหญ่” เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน วัดนครชุมเป็นวัดเดียวในตัวเมืองพิจิตรเก่าที่มีใช้วัดร้าง ถ่อมมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ โบราณสถานที่มีอยู่มีทั้งโบสถ์และวิหาร

เรื่องราวในอดีตของวัดนครชุมนั้น ท่านเจ้าอาวาสวัดนครชุมได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่าเป็นวัดที่ทำพิธีในการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในสมัยก่อน จึงมีชื่อว่า วัดนครชุมหมายถึงเป็นที่ชุมนุมท่านองนั้น สถานที่ที่ทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาก็คือในวิหาร ซึ่งมีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยองค์หนึ่งเรียกกันว่า “หลวงพ่อพน” เป็นพระประธานในพิธีดังกล่าวสำหรับพระพุทธรูปองค์นี้ยังมีอยู่ในปัจจุบัน เป็นพระพุทธรูปที่ก่อด้วยอิฐถือปูนหน้าตักกว้างประมาณ ๓ วา แต่วิหารหลังเก่าซึ่งเป็นที่ประดิษฐานของหลวงพ่อพนถูกรื้อไปแล้ว เพราะชำรุดทรุดโทรมมาก ท่านเจ้าอาวาสเล่าว่าวิหารหลังเก่ามีเสาภายในวิหารถึง ๔ แถวด้วยกัน ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับวิหารที่สร้างในสมัยสุโขทัยนั่นเอง สำหรับวิหารที่เห็นในปัจจุบันนั้นเป็นวิหารที่สร้างขึ้นใหม่ที่วิหารหลังเดิม และหลวงพ่อพนก็ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลังใหม่นี้ และถูกซ่อมแซมบูรณะใหม่เช่นกัน ท่านเจ้าอาวาสเล่าว่าองค์พระพุทธรูปมีโครงไม้เนื้อแข็งแล้วสานด้วยไม้ไผ่ด้วย นับว่าแปลกอย่างยิ่ง สำหรับหลวงพ่อพนองค์นี้จะเห็นว่ามีชื่อคล้องจองกับหลวงพ่อเพชร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในโบสถ์วัดท่าหลวง เหตุที่มีชื่อคล้องจองกันอาจจะเป็นเพราะว่าเดิมหลวงพ่อเพชรเคยประดิษฐานอยู่ในวิหารหลวงพ่อพนมาก่อน ตอนหลังจึงนำไปประดิษฐานที่วัดท่าหลวง เมื่อพระพุทธรูปทั้งสององค์ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลังเดียวกันจึงตั้งชื่อให้คล้องจองกัน ปัจจุบันมีพระพุทธรูปหลวงพ่อเพชรจำลองประดิษฐานอยู่หน้าพระพุทธรูปหลวงพ่อพนด้วย

ถัดจากวิหารไปทางทิศตะวันออก มีโบสถ์อีกหลังหนึ่ง กล่าวกันว่าโบสถ์หลังนี้เป็นโบสถ์ของวัดเขมาภิรตาราม ซึ่งเป็นวัดร้างและเป็นวัดติดกับวัดนครชุม เมื่อวัดเขมา

ภิกขารามร้างไป วัดนครชุมจึงใช้โบสถ์หลังนี้เป็นของวัดจนถึงปัจจุบันนี้ ลักษณะของโบสถ์ ถูกซ่อมแซมหลายครั้งแล้ว จนดูเหมือนเป็นโบสถ์สร้างใหม่ แต่ก็มีเค้าว่าเป็นโบสถ์เก่าอาจ สร้างมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เพราะลักษณะของผนังโบสถ์ใช้เจาะช่องผนังแทนหน้าต่างเหมือนกับโบสถ์วิหารสมัยสุโขทัยภายในโบสถ์มีเสาสองแถว พระประธานในโบสถ์มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย แต่ถูกซ่อมแซมและลงรักปิดทองใหม่

บริเวณวัดนครชุมในปัจจุบันยังมีหอระฆังเก่าอยู่หลังหนึ่งและมีเจดีย์พระปรารักษ์ สร้างใหม่ด้วย ท่านเจ้าอาวาสเล่าว่าเดิมมีเจดีย์เก่าหลายองค์ แต่พังหมดแล้ว นอกจากนี้ยังมี ต้นสมอขนาดใหญ่มากอีก ๑ ต้น และมีกุฏิพระสงฆ์อีกหลายหลังด้วยกัน

วัดเขมาภิกขาราม

เป็นวัดร้างตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดนครชุม เขตติดต่อกัน โบราณสถานที่ เหลืออยู่ก็คือโบสถ์ซึ่งกลายเป็นของวัดนครชุมตั้งกล่าวแล้ว พละ วัฒโน ได้เขียนเรื่องราวของ วัดเขมาภิกขารามไว้ว่า “หลังพระอุโบสถมีพระวิหารหลังหนึ่ง แต่หักพังเหลือเฉพาะฐานอิฐ สูงท่วมศีรษะ ภายในซากพระวิหารมีพระพิมพ์บุเงิน บุษทอง พระพิมพ์ชนิดอื่น รวมทั้งพระพิจิตรเทศกคตบรรจอยู่ใตกรูเป็นจำนวนมาก พระพิมพ์ใบคำแยกได้ไปจากกรูนี้ ตามที่เป็นคน ลักขุดกรู จึงเรียกพระพิมพ์บางชนิดที่ไม่ทราบชื่อว่า พระกรูตามู . . .”

จากเรื่องราวที่พละ วัฒโนได้เขียนไว้ข้างนี้จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่วิหารของ วัดเขมาภิกขารามถูกขุดค้นหาพระพิมพ์กัน เข้าใจว่าคงขุดกันกันเรื่อยมา จนปัจจุบันไม่มีซาก วิหารเหลืออยู่เลย

นอกจากวัดเขมาภิกขารามนี้แล้ว พละ วัฒโนยังได้กล่าวถึงวัดร้างอีกวัดหนึ่ง ตั้ง ถัดไปนี้

“ตรงกับวัดเขมาภิกขารามไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ ๗ เส้น มีวัด แห่งหนึ่ง อยู่ในสวนกล้วยไม่มีผู้ใดทราบชื่อ เป็นวัดร้าง มีแต่ใบเสมาหักจมดินอยู่ ซากโบสถ์ และฐานเจดีย์ผู้พัง อิฐเป็นกองพะเนิน ที่ฐานโบสถ์ค่อนข้างสูง และบริเวณรอบๆ นั้นมีกรูพระ ๔ แห่งอยู่ใกล้ ๆ กัน ชาวบ้านได้พระพิจิตรเม็ดข้าวเม่าและใบมะขามกับพระพิมพ์ชนิดอื่นอีก เป็นจำนวนมาก ที่ฐานเจดีย์สูงใหญ่ ต้นมะคันทน์ขึ้นคลุมอยู่ มีกรูพระพิมพ์ชนิดหนึ่ง แผงพระ

เป็นสามเหลี่ยมเนื้อชิน โทขนาดหัวแม่มือ ชาวบ้านได้ไปมาก พระพิมพ์บางอย่างที่ได้ไปจาก
กรุวัดนี้ ไม่ทราบเป็นพระพิมพ์อะไร จึงเรียกรวมๆ กันว่า “พระกรุเมตน์”

จากข้อความนี้ เข้าใจว่าวัดร้างที่ไม่ทราบชื่อคงจะถูกขุดค้นหาพระพิมพ์กัน
มาก จึงมีชาวบ้านได้พระพิมพ์เป็นจำนวนมากนับเป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่ยังไม่ทราบ
หลักฐานทางวิชาการว่าวัดร้างแห่งนี้มีโบราณวัตถุสถาน และเรื่องราวในอดีตเป็นอย่างไร อาจ
จะเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งก็เป็นได้

นอกจากวัดเขมาภิรตาราม และวัดร้างไม่ทราบชื่อซึ่งอยู่ใกล้กับวัดนครชุมทั้งสอง
วัดที่กล่าวมาแล้ว ท่านเจ้าอาวาสวัดนครชุมยังเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ได้วัดนครชุมยังมีวัดร้างอีก
หลายวัดด้วยกัน ถ้าทำการสำรวจค้นคว้าและขุดค้นให้ถูกหลักวิชาการคงจะทราบหลักฐานเพิ่ม
ขึ้นอีกมากก็ได้

วัดเสื่อ

เป็นวัดร้างอีกวัดหนึ่ง ซึ่งอยู่ในตัวเมืองพิจิตรเก่า ก็อยู่ทางทิศเหนือของวัดพระ-
ศรีรัตนมหาธาตุ ปัจจุบันไม่มีโบราณวัตถุสถานเหลืออยู่เลย เล่ากันว่าเพราะถูกขุดค้นหาพระ-
พิมพ์นั่นเอง ทราบว่ามีผู้ขุดค้นได้พระพิมพ์ไปจำนวนมากเช่นกัน

โบราณวัตถุสถานอื่นๆ

โบราณวัตถุสถานในตัวเมืองพิจิตรเก่า นอกจากวัดซึ่งมีทั้งวัดไม่ร้าง วัดร้าง วัด
ไม่ทราบชื่อ และศาลหลักเมืองดังกล่าวมาทั้งหมดแล้ว ในตัวเมืองพิจิตรเก่ายังมี บ้านแบบ
ไทยแท้ๆ และ บ้านแบบไทยซึ่งดัดแปลงไปบ้างแล้ว หลายหลังด้วยกัน ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนที่
สร้างทับไปบนกำแพงเมือง บ้านแบบไทยเหล่านี้สร้างมาหลายปีแล้ว อาจจะทำมาตั้งแต่สมัย
ที่เมืองพิจิตรใหม่ยังไม่ย้ายไปอยู่ ณ ที่ปัจจุบันก็ได้ บ้านแบบไทยเหล่านี้ ทำให้รักษาบรรยากาศ
เมืองพิจิตรเก่าอยู่มากทีเดียว

นอกจากนี้ยังมีผู้เคยเห็น จวนเจ้าเมือง ศาลากลาง และ เรือนจำ ในตัวเมือง
พิจิตรเก่าอีกด้วย ผู้ที่เคยเห็นและเล่าไว้คือหลวงมหาดไทย (ไว้) ซึ่งเคยปฏิบัติราชการอยู่ใน
กำแพงเมืองครั้งเมืองพิจิตรยังอยู่ตำบลเมืองเก่า หลวงมหาดไทย (ไว้) ได้เล่าให้นางลัม จิรา-

พงศ์ (บุตร) พิงและพละ วัลโนได้นำคำบอกเล่ามาเขียนไว้ในหนังสือ “เมืองพิจิตร” ผู้เขียน
ขอคัดลอกมาลงไว้ดังนี้

“ทางกำแพงเมืองด้านหน้ามีประตู ๓ ประตู ประตูกลางเรียกว่าประตูหน้าเมือง
อยู่ตรงข้ามวัดประทม ถัดประตูกลางเข้าไปในกำแพงเป็นที่ตั้ง จวนเจ้าเมือง อยู่ใต้วัดนครชุม
ลงไปเล็กน้อย สมัยก่อนชาวบ้านเรียกว่า จวนพระพิจิตร ต่อมาเรียกว่า บ้านหลวงเมือง หน้า
จวนนั้นเคยชุกชุมพล๊กเมือง . . .”

และข้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า

“ศาลากลาง อยู่ถัดจวนไปทางใต้ เป็นเรือนไม้หลังเล็ก ๆ ยกพื้นต่ำ ไม่ได้ตีฝา
ทูล้าย ๆ ศาลาวัด แต่ใครเห็นก็พอเป็นที่รู้กันว่านั่นเป็นที่ว่าราชการของเจ้าเมือง ตรงกับจวน
เจ้าเมือง ถัดไปทางหลังเกือบถึงกำแพงด้านตะวันออกเป็น เรือนจำ มีผู้พูดให้ฟังว่าเรือนจำ
ไม่แข็งแรงเลย เล้าหมยยังแน่นกว่า”

จากข้อความที่ผู้เขียนคัดลอกมานี้ แสดงว่าในตัวของเมืองพิจิตรเก่ามีศาลากลางเรือนจำ
และจวนเจ้าเมือง ก่อนที่จะย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่ริมแม่น้ำน่านปัจจุบัน แต่สิ่งก่อสร้างดังกล่าว
ไม่มีเหลือซากอยู่เลยในปัจจุบัน

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดก็เป็นโบราณวัตถุสถานทั้งที่มีเหลืออยู่ และไม่มีเหลืออยู่เลย
ในตัวเมืองพิจิตรเก่า ต่อไปจะได้อีกถึงโบราณวัตถุสถานใกล้ตัวเมืองพิจิตรเก่าบ้าง ซึ่งมีอยู่
มากพอสมควรทีเดียว